

науки – наблюдение, сравнение, измерение, абстрагирование, и теоретическим – идеализация, формализация, моделирование и некоторые другие. В результате обнаружится особенность применения вышеупомянутых научных методов применительно к такому объекту, как культура. Задача в том и состоит, чтобы это прояснить. К примеру, метод измерения создает формальную модель объекта исследования и может быть применен для количественного и качественного анализа. Однако применительно к исследованиям культуры он может использоваться скорее не в количественном смысле, но в качественном. Исследование особенности применения остальных научных методов применительно к наукам о культуре может стать неоценимым вкладом в методологический арсенал конституирующейся науки.

В истории как европейской науки, так и искусства существуют яркие примеры того, когда ученые и художники добивались высоких результатов, следуя принципам (используя концепт) жесткого ограничения при изложении материала в своей практике (Галилей, Ньютон, Данте, Петрарка и т.д.).

Как уже нами выше указывалось, для современного научного знания, в частности наук, исследующих культуру, неоднозначным является их дисциплинарный статус. Не имея собственной методологической базы, для описания своего материала они прибегают к заимствованию из разных областей знания: философии, антропологии, психологии, лингвистики, социологии и других. Возможно, науки о культуре вовсе не должны иметь собственной методологической базы и отдельного (независимого) дисциплинарного статуса, а должны, как считают некоторые ученые [6], находиться в области междисциплинарного знания. Но тогда и культурологию следует считать не дисциплиной в строгом смысле, а междисциплиной.

Можно поднять уровень академичности наук о культуре за счет сознательного введения и наложения ограничений. Примером такого может быть поиск собственной методологии и ее обоснование, проверка уже существующей общенаучной методологии с учетом поправок на особенность материала и требование валидности при описании этого материала.

Библиографические ссылки

1. **Костина А. В.** История и перспективы подготовки специалистов-культурологов / А. В. Костина. – Режим доступа: <http://hischool.ru/userfiles/kostina-ist-persp.doc2>.
2. **Светлов В. А.** История научного метода / В. А. Светлов. – М.: Академический проект; Деловая книга, 2008. – 700 с.
3. **Уайт Л.** Культурология / Л. Уайт // Работы по культурологии. – М., РОССПЭН, 1996. – 363 с.
4. **Флиер А. Я.** Культурологическая парадигма образования (к определению понятия) / А. Я. Флиер. – Режим доступа: <http://hischool.ru/userfiles/flier-paradigma.doc>.
5. **Фуко М.** Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб.: А-сэд, 1994. – 408 с.
6. **Чебанюк Т. А.** Методологические основания культурологии как междисциплинарной области знания / Т. А. Чебанюк // Фундаментальные проблемы культурологии. – СПб.: Алетей, 2008. – С. 126–137.

Надійшла до редколегії 21.02.2012 р.

УДК 141.78

О. Є. Ковнеров

Слов'янський державний педагогічний університет

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ПРОБЛЕМИ СПРАВЕДЛИВОСТІ ПОСТМОДЕРНУ

© Ковнеров О. Є., 2012

Вип 22. 2012

79

Здійснюється аналіз вирішення важливої теоретичної та методологічної проблеми соціальної єдності в ситуації радикального соціокультурного плюралізму та пошук рішення проблеми поєднання перспектив солідарності і справедливості через реконструкцію і порівняльний аналіз соціально-філософських моделей постмодернізму, «етики дискурсу» і мультикультуралізму.

Ключові слова: ситуація постмодерну, справедливість, солідарність, плюралізм, неолібералізм, компліментарність, компаративістика, мультикультуралізм.

Осуществляется анализ решения важной теоретической и методологической проблемы социального единства в ситуации радикального социокультурного плюрализма, а также поиск решения проблемы соединения перспектив солидарности и справедливости через реконструкцию и сравнительный анализ социально-философских моделей постмодернизма, «этики дискурса» и мультикультурализма.

Ключевые слова: ситуация постмодерна, справедливость, солидарность, плюрализм, неоллиберализм, комплиментарность, компаративистика, мультикультурализм.

In article the analysis of the decision of an important theoretical and methodological problem of social unity in a situation radical social pluralism, and also search of a solution of a problem of connection of prospects of solidarity and justice through reconstruction and the comparative analysis of socially – philosophical models of a postmodernism, «ethics of a discourse» and multiculturalism is carried out.

Keywords: a postmodern situation, justice, solidarity, pluralism, neoliberalism, complimentarity, comparativistika, multiculturalism.

Перш ніж почати розмову щодо постмодерну, необхідно мати на увазі, що цей термін використовується у трьох основних значеннях: по-перше, він розуміється як стиль у мистецтві, особливо у таких його видах, як література, архітектура, театр; по-друге, термін «постмодерн» часто використовується для визначення сутності сучасної епохи; по-третє, постмодернізм розуміється і використовується як методологія, тобто як сукупність концептуальних установок, методів та принципів вивчення об'єктів.

Незважаючи на відмінності, усі ці три сутності взаємопов'язані: ідентифікація сучасної епохи як «ситуації постмодерну» неможлива без паралельного вироблення концептуальних форм та методичних засобів для здійснення такої ідентифікації. Можна критикувати постмодернізм у мистецтві, однак заради справедливості необхідно визнати, що він був першою формою інтелектуальної реакції на розбіжності буття, породжені онтологічним плюралізмом. Для розуміння сутності постмодерністського підходу до визначення та вирішення проблеми справедливості, необхідна експлікація цих основних значень поняття «постмодерну». Важливою проблемоутворюючою даністю сьогодення як для практики, так і для соціальної теорії є плюралізм. Радикальна плюралізація дійсності, що з'явилася «незапланованим» наслідком процесу модернізації західного типу, поставила під сумнів звичні форми і способи індивідуальної та групової ідентичності і відправила до архіву попередні класичні соціально-філософські теорії. Соціальний світ виявився розбіжним на рівні субстанціальних підстав та втратив форму єдиного цілого. Це проявляється у поглибленні відмінностей між окремими індивідами, культурними групами та цілими державами, у наростаючому нерозумінні між суб'єктами соціальної дії, у появі та збільшенні різного толку конфліктів. Плюралізм – це повністю натуральний стан суспільного буття, характерний тим, що в ньому одночасно співіснують різні культурні форми, життєві й когнітивні практики. Різноманітність і диференціація є важливими показниками прогресивності, і проблема замикається не у факті плюралізму, а в його якості, тобто у тому, наскільки глибокими є відмінності, маючи місце в основі існуючого різноманіття світу. Нинішній соціокультурний плюралізм відрізняється від плюралізму епохи модерна наступними рисами: а) відмінності, які лежать в основі прояву різноманіття світу, мають принциповий характер і не піддаються зведенню у єдність за допомогою звичних процедур раціонального дискурсу; б) прагненню

до єдності у сучасному плюральному світі протистоять могутні центробіжні тенденції, що спрямовані на збереження локальної (індивідуальної або групової) ідентичності; в) спроби насильницького згладжування існуючих відмінностей сприймаються їх носіями як велика несправедливість та провокують жорстокий супротив, що приводить до відкритих зіткнень; г) будь-яка форма єдності (солідарності) в сучасному плюральному світі потребує легітимації у перспективі справедливості, що розуміється у широкому сенсі як повага до відмінностей.

Інтелектуальною реакцією на факт радикального ціннісного плюралізму з'явилися розгорнуті у 80-ті роки ХХ століття дискусії з приводу того, наскільки цей плюралізм свідкує про зміну історичних епох. У результаті спорів з'явилася безліч філософсько-історичних узагальнень, використовуючи різні «ярлики» для визначення нинішньої сучасності: «постіндустріальне суспільство», «постісторичний стан», «одредактований модерн», «ситуація постмодерну». Приставка «пост», що використовується у більшості назв, свідкує, з однієї сторони, про генетичний зв'язок нинішньої епохи з попередньою, а з іншого боку, служить підтвердженням невизначеного, перехідного стану сучасного періоду історії.

З причин, які детально будуть викладені та аргументовані у цій науковій статті, автор визнає поняття «постмодерну» найбільш вдалим з вищезазначених для характеристики сучасної епохи. Воно зустрічається у різних модифікаціях, – «епоха постмодерну», «ситуація постмодерну», «постмодерніти», – але ж принципової різниці між змістом, прихованим за цими назвами, немає, та його суть достатньо точно виразив Е. Гідденс: «До чого зазвичай відноситься поняття «постмодерніти»? Поміж загального відчуття життя у період виразної невідповідності з минулим даний термін зазвичай означає, в цьому разі одне, а частіше, не тільки одне, з нижчевизначеного: ми встановили, що нічого не можна знати напевно, оскільки стала наявною безнадійність усіх попередніх «підстав» епістемології; «історія» лишилася телеологією, і, як слідство, ніяку версію прогресу неможливо переконливо захищати; виникла нова соціальна і політична реальність, у якій на перше місце виходять проблеми захисту навколишнього середовища та, можливо, нових суспільних рухів взагалі» [1, с. 110]. Для нас важлива не тільки ця характеристика, але ж і додатоки, зроблені Гідденсом далі, де він підкреслює, що невизначеність та розпливчастість постмодерну не повинні сприйматися як свідчення неможливості по відношенню до нього інтелектуальної активності. Це означає, що ситуація постмодерну стає об'єктом рефлексії, у тому числі й філософської, кінцевою метою якої є виявлення та опис ідентифікаційних ознак постмодерну.

Від «постмодерну» як історичної епохи ми відрізняємо «постмодернізм», розуміючи під останнім один зі способів інтелектуальної реакції щодо постмодерну. Щоб розкрити причини вичерпаності «проекту модерну» та виявити можливі рішення артикульованих ситуацій постмодерну проблем, в першу чергу проблеми єдності у плюральній середі, філософський дискурс постмодерну використовує перспективу справедливості, розглядаючи її не тільки як нормативну, але й як онтологічну категорію.

Високий статус справедливості, що розуміється як повага до іншого, не скасовує необхідності глобальної солідарності перед обличчям проблем, породжених соціально-політичною і техніко-економічною активністю сучасного людства. Серйозне погіршення середовища мешкання людей, неконтрольований ріст народонаселення, розповсюдження зброї масового знищення, збільшення вогнищ національної та релігійної нетерпимості та інші факти, що характеризують сучасну світову ситуацію, потребують спільних зусиль і колективної відповідальності. Однак це можливо лише у тому разі, якщо існує свідомість співпричетності людей єдиному цілому – людству. Відповідальність можна відчувати тільки перед тими, хто близький та дорогий. Вона передбачає єдність «Ми», або, іншими словами, солідарність. Однак основною і, на перший погляд, непереборною перешкодою на шляху глобальної солідарності стоїть вимога справедливості, згідно з якою жодна форма об'єднання не повинна здійснюватися за рахунок погнання інтересів кого-небудь з тих, хто залучається до цього об'єднання.

Неможливість постановки та рішення проблеми глобальної солідарності без перспективи справедливості призвела до того, що з початку 80-х років ХХ століття тема справедливості стає домінуючою у західній філософії. Остання, за формою та за змістом розглянутих питань, набуває рис практичної філософії, у центрі уваги якої стоять не проблеми істини, а проблеми моралі, права і політики. Платон і Гегель поступилися місцем Арістотелю й Канту. Провідні філософи сучасного Заходу, які входять за індексом цитованості в першу п'ятірку, – Ж. Дерріда, Ю. Габермас, Р. Рорті, Дж. Ролз і А. Макінтайр, – вважають проблему справедливості пріоритетною у своїх дослідженнях.

На ренесанс практичної філософії, поміж вказаних раніш обставин, позитивний вплив мала криза соціально-філософської моделі лібералізму. Пануюче протягом останніх трьох століть переконання, ніби специфічна комбінація ліберальних свобод, демократичного представництва та соціального порядку, що втілює ідеали держави благодіяння і ринкової економіки, є відповіддю на питання про справедливую соціально-політичну організацію, стало проблематичним у ситуації культурного плюралізму. Тому майже ті теоретики західної соціально-філософської й економічної думки, які присвятили все життя легітимації принципів лібералізму, цього часу змушені визнати вичерпність його потенціалу. Зокрема, Дж. К. Гелбрейт пише з цього приводу: «У справедливому та розумному суспільстві стратегія і дія невіддільні ідеологічним доктринам. Дії повинні базуватися на аналізі переважних фактів та обставин кожного конкретного випадку. Приємно, звичайно, демонструвати з почуттям глибокого задоволення своє економічне та політичне кредо: «Я є твердим прихильником системи вільного підприємництва» або «Я цілком підтримую соціальну роль держави», – однак подібні вимови означають відхід від необхідності серйозно розмірковувати над цими проблемами в області порівняльної економіки». Концепція справедливості стала особливо наявною у ході полеміки між теоретиками неолібералізму та так званими «комунітаристами». Відправною точкою спорів стало обговорення концептуальних положень роботи американського філософа Джона Ролза «Теорія справедливості», в якій викладено модернізований варіант ліберальної концепції справедливості. Книга Ролза була опублікована у 1971 році, але її центральні ідеї уточнювалися та коректувалися автором у більш пізніх роботах. З критичної рефлексії теорії справедливості Ролза з'явилися роботи, які або прямо продовжують цю теорію, або розвивають ліберальну перспективу, але інакше, ніж Ролз, або ж зовсім відхиляють лібералізм з комунітаристською чи феміністською позицією. Деякі автори зробили акцент на розробку специфічних концепцій справедливості, виходячи зі значимості тієї сфери, для легітимації якої застосовується перспектива справедливості [5, с. 145–146]. Триваюча протягом десятиріччя дискусія щодо проблеми справедливості, на початку 90-х років зіткнулася зі значними концептуальними та методологічними труднощами, викликаними відсутністю належного філософського «каркасу». Стало наявним, що всі розмови про справедливість мають сенс лише у тому випадку, якщо діє визначеність з приводу таких питань: а) чи може бути вироблена концепція справедливості, що претендує на універсальну значимість, тобто, простирається за межі визначеного контексту;

б) чи можливо застосувати по відношенню до справедливості процедури раціонального обґрунтування?

Тільки після того, як до обговорення проблеми справедливості були задіяні ведучі філософи сучасного Заходу, перш за все К.-О. Апель, Ю. Габермас, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар та Р. Рорті, намітився вихід з того глухого кута, в якому вчення про справедливість виявилось через відсутність відпрацьованої філософської позиції. Кожний з зазначених мислителів спробував застосувати для легітимації перспективи справедливості основні положення своїх загальнофілософських поглядів, і, виходячи з цього, можна вести розмову про три принципово відмінних один від одного підходи до обґрунтування справедливості:

а) постмодерністський, представлений у роботах Ж.-Ф. Ліотара, Р. Рорті та Ж. Дерріда та деяких інших філософів;

б) «Етику дискурсу», розроблену Апелем та Габермасом, що продовжує традиції «проекту модерну» в обґрунтуванні моралі та права;

в) теорію мультикультуралізму, в якій здійснена спроба уникнути крайнощів, мають місце у перших двох підходах, та запропонувати рішення, оптимально поєднуючи інтереси глобальної солідарності з повагою культурної своєрідності.

Зазначені концепції співзвучні у тому, що без вирішення проблеми справедливості неможливе обговорення теми соціальної єдності в ситуації культурного плюралізму, але вони принципово розходяться у питанні щодо можливостей та меж філософського обґрунтування справедливості.

Дякуючи участі філософів у обговоренні проблеми справедливості, намітився вихід з кризи ідентичності, яку переживає загальнофілософська теорія. Непопулярність та недоречність епістемологічних досліджень в умовах, коли від філософії чекають активної участі в обговоренні та вирішенні проблем соціальної єдності, поставили філософію в становлення, коли вона повинна виправдовувати свою необхідність та корисність, не втрачаючи при цьому статусу філософського знання. Найбільш оптимальним виходом був той, до якого дійшли Габермас, Рорті та Дерріда: від того, що філософське обґрунтування спрямоване не на істину, а на солідарність і справедливість, воно не стає іншим у порівнянні з класичним філософським дискурсом. У сучасних умовах, щоб виправдати своє існування й довести свою суспільну значущість, філософія повинна прийняти форму практичної філософії, переважно філософії прав. ~~Практичніше~~ аргументи дають підстави для висновку про те, що проблема справедливості є пріоритетною темою філософських досліджень, сприяє прогресу філософської теорії і, крім того, маніфестує в такій важливій практичній задачі, як будівництво солідарного глобального порядку. Обставинний порівняльний аналіз найбільш значимих концепцій справедливості, розпочатий у цьому дослідженні, необхідний, на нашу думку, для того, щоб, по-перше, реконструювати ті аспекти поняття справедливості, які поєднуються з поняттям солідарності, та, по-друге, для того, щоб уточнити дисциплінарний статус концепції справедливості, тобто для визначення найбільш оптимальної форми, в якій може бути проведене філософське обґрунтування справедливості. ~~Незважаючи на те, що в західній~~ проблема справедливості вже більше десяти років є пріоритетною темою досліджень, у вітчизняній філософській літературі немає робіт, присвячених її цілісному філософському аналізу, особливо в єдності з проблемою солідарності. В той же час мається ряд монографій та статей, присвячених різним аспектам справедливості. Частіше за все проблема справедливості розглядається в контексті обговорення моральних проблем, а також ці дискусії супроводжуються з правових, релігійних, етнічних питань. З публікацій щодо питань справедливості слід виділити роботу Б. В. Маркова, в якій справедливість розглядається як обов'язкова умова соціалізації та індивідуалізації людини [3, с. 89–90], та статтю А. Смирнова, який здійснив порівняльний аналіз концепцій справедливості у традиційній ісламській та західній культурах, виходячи з розуміння справедливості як важливого онтологічного параметра буття [4, с. 113–122]. За винятком цих робіт, у вітчизняній літературі відсутні дослідження, в яких питання справедливості аналізувалися б у зв'язку з проблемою соціальної єдності та розглядалися в якості методологічного й концептуального «ключа» до постановки і вирішення проблеми солідарності. Це, незважаючи на те, що проблема соціального порядку в мультикультурному середовищі для України не менш актуальна, ніж для Європи та Америки.

Автор наукової статті звертає увагу на те, що дослідження з самого початку зіткнулося з методологічною проблемою, без попереднього вирішення якої воно було б неможливим. Суть цієї проблеми складається з того, що справедливість вважається нормативним поняттям та, згідно з класичною традицією, не піддається раціональному обґрунтуванню, а солідарність (соціальна єдність) виявляється теоретичним поняттям і входить до компетенції чистого розуму. Дуалізм нормативних та логічних суджень характерний для класичної західної філософії та отримав оформлення у принципі компліментарності, згідно з яким нормативні судження належать до сфери приватних оцінок і не можуть бути застосовані для

аналізу соціальних дій. Істина не може бути справедливою, а справедливість не підлягає розгляду з точки зору істини, – такий вердикт класичного підходу до проблеми.

Оскільки справедливість розглядається нами як «ключ» до соціальної єдності, необхідно було б знайти можливість подолання дихотомії нормативних і раціональних суджень у рамках одного рішення. З цією метою ми використали принцип, закладений Аристотелем у його вчення про «верстви буття», згідно з яким «верстви буття» відрізняються між собою якісною визначеністю та типами причинності. Соціокультурному бутті ми виділяємо рівень фундаментальних, «останніх» інтересів і цінностей, з якими індивіди та соціальні групи пов'язують свою ідентичність та рівень «передостанніх» інтересів і цінностей. Увага до першого рівня, що виявляється у відмові від спроб його «зовнішньої» організації, відповідає справедливості в нинішньому її розумінні. «Передостанній» рівень містить інтереси та цінності, які мають важливе значення для життєдіяльності учасників соціальної дії, але можуть бути реалізовані тільки у загальному соціальному просторі. Виходячи з цього, вимога соціальної єдності на цьому рівні не суперечить вимозі справедливості по відношенню до тих інтересів і цінностей, які розглядаються індивідами та групами як неодмінна вимога ідентичності. Дякуючи такому розумінню будови соціокультурного буття, вдається поєднати в одній теоретичній та практичній моделі перспективи справедливості і солідарності. Важливою складовою методології дослідження є метод філософської компаративістики, який потребує, при обговоренні будь-якої проблеми, задіяти максимальну можливу кількість філософських традицій. Проблема справедливості у цьому сенсі не є винятком. Взаємодоповнюючи одне одного, філософські перспективи забезпечують, у кінцевому рахунку, повне та цільнісне уявлення про зміст та роль принципу справедливості.

Автору статті вдалося по-новому сформулювати та вирішити важливу теоретичну й методологічну проблему соціальної єдності в ситуації радикального соціокультурного плюралізму. Ця проблема ставиться як проблема поєднання перспектив солідарності та справедливості, а пошук рішення здійснюється через реконструкцію і порівняльний аналіз соціально-філософських моделей постмодернізму, «етики дискурсу» та мультикультуралізму.

Як висновок, у ході дослідження автору вдалося показати теоретичну нездатність стверджувати щодо повних розбіжностей буття в ситуації постмодерну і неможливості солідарності, яка простягається за межі обмеженої локальної спільності. Навіть філософи, які вважаються класиками постмодерністського дискурсу, зокрема, Ліотар, Дерріда та Рорті, визнають в останніх своїх роботах необхідність та можливість ставити й вирішувати проблему глобальної єдності, через те, що людство пов'язано з проблемами, що породжені неконтрольованою техніко-економічною і соціально-політичною активністю людей.

Бібліографічні посилання

1. Гідденс Е. Наслідки модерніти / Е. Гідденс // Нова індустріальна хвиля на Заході. Антологія. – М.: Academia, 1999.
2. Гэлбрейт Дж. К. Справедливое общество / Дж. К. Гэлбрейт // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: Алетейя, 1970.
3. Марков Б. В. Философская антропология. Очерки истории и теории / Б. В. Марков. – СПб.: Лань, 1997.
4. Смирнов А. Справедливость (Опыт контрастного понимания) / А. Смирнов // Средневековая арабская философия: Проблемы и решения. – М.: Восточная литература, 1998. – С. 113–122.
5. Hufte O. Politische Gerechtigkeit / O. Hufte. – Fr.-am-Main: Suhrkamp Verlag, 1987.

Надійшла до редколегії 21.02.2012 р.

УДК 130.123.1